

Գ. - ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Ո՛հ զանգակներ, զանգակներ, ու ծաղիկներ, ծաղիկներ... :
 երկինք կապոյտ է այնքան, երկինք այնքան է թեթեւ՝
 Որ զայն գրկած կը տանիմ, մինչ ֆառքան ալ գետնէն վեր
 կարծես ելած՝ կը բռնէ զիս աշխարհի ի վերեւ... :

Ո՞վ կ'սպասէ ինձ այստեղ. բայց ամէն ինչ, ամէն ինչ,
 եւ է՛ն առաջ ալիքներն այն ծովեզրի հոսանքին,
 եւ է՛ն առաջ բլուրին վերեւ բացուող այգը ջինջ,
 եւ է՛ն առաջ մեր տան դէմ ծաղկող ֆերմակ նըշենին:

Յետոյ, գիտէ՞ք, առաջին գարնանային փոսուռան՝
 Երբեք հազիւ թէ կոխած՝ յասմիկներու պտտին վրայ,
 Յետոյ զեփիւռը համեղ եւ խնկահո՛տ լուսընկան... :

Ու թէեւ մէն մի բայլիս գիւղը տակաւ կը նեղնայ,
 Բայց չափ չունի, չունի՞ սիրտս, ու կը զարնէ սիրտըս ծափ,
 Վարար գետի մը վըրայ սիրտըս կ'երթայ ափէ ափ... :

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ

ՔԱՐԸ

Հասկացե՛ց՝ որ Հայաստանը քար է...

Խ. Հայաս. վարչապետի նախիգ:

Արթիկի տուփը... Արթիկի տուփը...

Արթիկի տուփը...

Թերերից:

1.

Անցեալ գիշեր Ագրիականը անընդ-
 Նառ գտաց:

Ծովից քիչ հեռու գտնուող բնակա-
 րանիս շուրջը, անօրէն եւ բարկացած գա-
 ղանների նման, ալիքների ձայներ էին ման
 գալիս: Տանիքի վրայ կենդանաբանական
 պարտէզ էր զետեղւել: Բուք էր եւ բո-
 րան, ինչպէս ամայի լեռների կատարին, եւ
 մանաւանդ, Սիրերեան ցարտ էր:

Առաւօտը մեզ այցելեց վարդաւու-
 րած աչքերով: Պատուհանների վրայ սա-
 ույցը բխրեղէ ծաղիկներ էր քանդակել:

Բեւեռը գաղաղով ներս էր մտել եւ սեն-
 եակների մէջ անհանգիստ ման էր գալիս:

Խեղճ այս տուները, որ իբր թէ կա-
 սուցւած են մեզ պատաստարելու համար
 մշտնջենական արեւի տեւորդ շապու-
 թեան տակ՝ տուք ջուր տեսնող աժան բա-
 ժակների նման ճաթել էին: Դռները աղեր-
 սելով հառաչում էին, պոյթած խոզովակ-
 ներից ջուր էր թափւում, վառարանները
 չէին գործում ու մագլտած պտտերը պա-
 ռաւ կանանց նման անձայն հեկեկում էին:

Դրսում ձիւն էր:

Չի՛ւն: Ոչ ջրախառն եւ լաքառն այն

փոշին, որ երբեմն տմարեր իրենց սևների վրայից թափ են տալիս քաղաքների վրայ, այլ իրական հաստ շերտով հասած աշն ճերմակ ձիւնը, սառած փետաւքների մեծ աշն կոյտերը, որ երկնքի կարագները շաւյլօրէն նետում են աշտ երկրագնդին, մի քիչ պատրանք տալու համար:

Լիտան բալորովին կերպարանաւորուել էր:

Այս մի քիչ աշտանդակ եւ մի քիչ էլ յիմար կզղին, որը իր ճահիճներից դուրս է եկել աղբեղու համար տմանալին եղանակի մակարդած եւ արհեստական կեանքով, որը ամբողջ ձմեռւոյ ընթացքին՝ աչքերը պարապի գէմ բացիակելով՝ ծոյլ եւ անշուք սպասումի մէջ է, յանկարծ տեղափոխել էր Արանտինաեան մի երկիր, ֆիորդների տիր, եւ ծանրաբեռնած տանիքներով, աղշած հալում էր փաթիլ փաթիլ փայր ընկնող ձիւնին:

Լապտանայի վրայ ստույգներ էին շարժւում: Կզղիների շուրջը ճերմակ դաշտ էր գոյացել: Սան Սէրվոլոյի զանգակատան կատարին ծովային թռչունների երաններ էին հատել, եւ մեր աչքը՝ ալ եւս վարժ սինէմաների բեւեռային տեսարաններին՝ տկամայ սրնում էր անխուսափելի արջին:

Այնտեղ, աւելի հեռւում, մեռած ծաղկափաշի շարժման վարագոյրի ետեւ, տաւաւորչական գործցի անորոշ նկարի նման, վենետիկը լոյս էր սրնում:

Ձիւնը եւ վենետիկը... Ի՛նչ ֆանտաստիկ հեռանկար:

Պէտք էր իջնել քաղաք:

Ասեմ անմիջապէս՝ հիասթափեցայ:

Նախ Ա. Մարկոսի հրապարակի աղտոնները:

Այդ հաստափոր, քաղքենի եւ փեշալիով մութացկան արարածները վաղը էին եկել իրենց նիշերից եւ անհանգիստ խմբերով, երերալով, շարած, պտտոյտ էին գալիս Պրոկուրատի սիւների շուրջը եւ աղերսալից աչքերով հայտւում էին արագ օրէն անցնող մարդկանց:

Սուրբ Մարկոսի ոտկները, տման ժամացոյցների փայլի նման անհետացել էին: Մնացել էր ինչ որ կեդատա մի բազագրութիւն՝ կապորի եւ վարնոց սղնձի խաւնարդ: Հստակաւ երեք ձիւների սաքերից ստույգ էր կախւել, սիւները կուշ էին եկել եւ ամբողջ շէնքը, թաւամած լեմնի գոյն ստած, կծկւել էր, ձեւերը փըշրել, աւրւած մեքենայի նման անկիւնաւոր մասերը դուրս ցցել, կապել եւ բաժանուել:

Անձրեւի տակ ընկած, մագաւրած երեսով կնոջ նման, հրա շարքը աշտանդակ խաւնարդի էր վերածւել եւ աշտերի վրայից կնճիւ եւ ցեխ էր թափւում:

Դոժերի պալատը՝ արաբօ-գոթական աշտ մեծ գաղաղը՝ երկնքից գերեզման էր սպերտւում: Սանտովինոն խաւնել էր իր գծագրութիւնները եւ իր պատուհանների վրայ սպասկած մերկ կանայք ձիգ էին սնում վաղը իջնել, աղանիւների գժբախտ խմբերին միանալու համար:

Ուր էին կայծկաղ գոյները ծփել՝ փող քանդակների եւ սրբֆիրէ արձանների շարժւոյ լոյսերը, սիւների մագական սիւմը... Ուր էր երազը:

Մեծ ժամացոյցի տակից, Մերչերիան բաց էր արել Նիւրինբերգեան ձմեռային մի տեսարան, որ բացակայում էր տակաշն ճերմակ մօրութով, ուսի տապալկը խաղալիքներով լեցուն, Հոյր Միտաղբ: Այս տաւաւորութիւնները կարծես գեռ աւելի տժեղացնելու համար, Սուրբ Մարկոսի հրապարակը մի քանի ծիծաղելի երիտասարդներ էին իջել, սաքերնին երկայն սիւներ կապած, ձեռքերնին լեւնային սրածայր գաւաղան, գլուխնին բարդէ կապոցներով շրջապատւած:

Աղանիւներից տմանք, չնայած անթափախեան, բարձրաձայն ծիծաղում էին:

Երբ մի ժամ թափառելուց յետոյ հատեցի հաւ, ստույգների ճարձատումի հետ՝ շատ սրւոյ դպացի, որ ամբողջ վենետիկը իր հիմքերի վրայ շարժւում է: Զգացի որ ջուրերի վրայ թաւած անկալուն աշտ քաղաքը՝ գարեկից ի վեր հաւամու-

տույցի մի անկիւնում պահւած հին հասկի համան, ճիգ է անում մեկնել, հեռանալ այլ եւս իրեն համար օտար այս միջնորդից, հաւարկել գէպ ի արեւը եւ սրունել՝ ճառագայթների ջերմութեան եւ լոյսի մէջ՝ իր գոյութեան արդարացումը եւ իր ճակատագիրը:

Յատկօրէն զգացի, որ սառած ջուրի տակ, քաղաքի միլիոնաւոր գերանները երբեքում են, որ ափի քարերը, սրունց կապած էր հաւը, շարժման մէջ են: Ստեղծի:

Բարեբախտաբար մեր հաւը, ջլացին իր պտուտակով, ջուրը սկսեց պղզել, ծանրօրէն անքայ, սուլեց, փռւաւ եւ մեծ աղմուկով հեռացաւ ափից: Մշուշի հման մի բան ծածկեց վեհասիրը: Այլ եւս գրեթէ ոչինչ չէր երեւում:

Սան Զիօրջիօ կղզիի մօտից, երբ մտահալ յետ հալեցի, հաւարեցի մի կայուն կէտ՝ Սուրբ Մարկոսի զանգակատան գլմբէթը: Նա կանգնել էր միմտակ, մտախառն մէջ, ձիւնով ծածկւած, անշարժ, հաստատուն, երկնքի բոլոր անակնկալները տանելու պատրաստ, տարօրինակօրէն հման մեր հայ եկեղեցիների գլմբէթներին —

աշխատել,

Արարատեան գաշաւում...

2.

Ջուրը եւ քարը:

Հայոց երկիրը լեցուն է քարացած ուղտերի կարուստներով: Տեղ տեղ բռնքը շարժում է հրանց գունչը: Զիւնը հրանց սուր կանաչների վրայ հսկայ բեռեր է դրում, մրրիկը փսրում է հրանց ամալի աչքերը եւ արհաւիրքի օրերին, երբ փոթորիկը բարկացած ման է գալիս՝ հրանք գանգաղօրէն տատանում են իրենց գլուխը, շարժում հսկայ յօնքերը եւ ծուած բերաններով սրտնում գարերի կտտարից պահած չոր եւ կարծր կեանքի խտրը:

Ես յիշում եմ ձմեռը Հայաստանում:

Արարատեան գաշաի աչքը պայթեցնող բխրեղը: Հրեշտակների սկիզբօժ եւ աննշմարելի քայլերի համար պատրաստը:

Լած ճամբաները: Զիւնը ուսած անդերը եւ շագին: Մարդկանց տույգ քայլերը, ու խիտ գծերով գծւած այդ քարտէսը, որի վրայ բարձրութիւնները ճեղքում են բեւեր:

Երբ ձին խփում է իր ամբարը գետինին՝ մեռաղէ ձայն է գալիս: Անդունդը լեցուն է եւ խորխորատը պտտած: Եթէ քար հետես՝ քարի ձայն կուգայ, եթէ փոքր՝ ժայռ կը ցլի:

Ահա ինչու մեր եկեղեցիները հասած են հաստատուն հիմքերի վրայ եւ հրանց աղօթքը տեւական է:

3.

Այդ երկու հակադիր աշխարհները — հիմայ որ երկինքը թագաւոր ժողովով պատահանից ներս է հայում — գլխի մէջ հազար մտքեր են արթնացնում:

Ասում եմ, մեր աչքերի աջեւ կեանքի սրբագած այս տեսարանները մեր հագինների մէջ ծալքեր են բաց անում, ուր թաղւած է ճակատագրի գերազանց գաղտնիքը: Ռիթմը որով ընթանում են եղանակները՝ մեր էութեան սարսուղ գնառնի վրայ, սակէ մըծով անդադար զարնում է՝ հար արձագանգներ որսնելու համար: Ու մարդը լիովին մարդ է միայն այն ժամանակ երբ պատրաստ է իր ձայնի կամուրջը հետեւելու ուրիշ ձայներին:

Իսկական անհատականութիւնը գերազանցապէս ճարտարապետ է:

Կառուցանել մեր մարմնի, մեր զգացողութեան, մեր հոգիի մէջ ամբարւած անհամար ուժերով տեւական արժէքներ, ուղեղինացնել նիւթը, դրսւմել մեղ արտադրութիւնը բացառաւ թռիչքը, քանդակել եւ իրականացնել երազը, ու մեր էութեան միջից գուր հանած գանձերով զարդարել տաճարը, սրտեղ մենք հայրապետութեան մէջ պիտի մանենք յաւիտեանութեան հետ, ահա՛ կամուրջը:

Ահա հաւը կամ աղբը որը կարգած է, կամ երբեք չէ գտած կառուցողական սիմ-

մի այդ գեղացումը, այդ գիտակցութիւնը, կէս գիտի է:

Ամբողջ տիեզերքը լեցուն է կշռոյթով: Առաջերը, աշխատող մարդը, անառի մէջ քաղսող մտքեւնի գաղափար, ժայռի գլխից շառաչող ջրվէժը, փողոցի շարժումը, պետութեան գործունէութիւնը, մարդկային սիրտը եւ թոքերը, մտքի զարգացումը, գեղացումի աստիճանանքն փխթումը, գիտութիւնները, փոխափայտութիւնները, ամէն ինչ:

Աւ մեծ արհաւիրքները, մեծ դժբախտութիւնները մեզ ալցելում են այն ժամանակ, երբ գերազանց կշռոյթը լքում է իր գեղը, երբ մեր հոտի տարալուծիւնը եւ հաւատարակշռութիւնը ալլեւ չի համարադատարանում ծովի ներքին կեանքի օրէնքներուն:

Եւ այդ խնայողով, եթէ լաւ մտածենք, ամէն ինչ արաւեստ է եւ ճարտարապետութիւն:

Հանճարը այն է, որը ազատագրող ճիւղերի մէջ գտնում է իր ետի կայուն հաւատարակշռութիւնը: Եւ արաւեստը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ տիեզերական սպառնալիքի ճարտարապետութիւնը:

Այդ, երբ մտածում եմ, որ Հայաստանը քար է, երկնագրում եմ հաւել արայդ կարծր եւ տեւական նիւթը պատրաստ է գտնելու գերազանց իր ձեւը:

Հայ ազգը կամ պիտի կառուցանի կամ պիտի անհետանայ վերջնական մահով: Պիտի գտնի իր ետի կայուն հաւատարակշռութիւնը. այսինքն ինքնաշարժ իր ձեւը, իր կշռոյթի ուրոյն կեանքը, իր հոգու տեւական պատկերը, աշխարհի հետ իր տեսեցած յարաբերութեան ինքնաշարժ միջոցը եւ տիեզերքի հետ անմիջական հաղորդակցութեան մէջ մտնելու համար իրեն ձեռքով շինւած կամուրջը:

Ինչ բախտաւոր եւ ինչ գժուարին հետանկար:

Հայը կամ պիտի լինի հերոսաբար մեծ, յանգուգն, տիրանիք — Աիբու-

հայի պատերի մէջ փակւած Միքէլ Անջելօյի նման — կամ չպիտի լինի:

Եթէ Գիւմրեցի, կապած քիթով վաճառականի նման, ռատկան շապկան գլխին դրած, հա պիտի նետւի մինչեւ Մոսկւա, մինչեւ Բերլին՝ երկրի կրծքից ստկած քարի կտորները ծախելու համար, հա կը նըպատի ուրիշների փողոցների սալադրոշմին, ուրիշների աների պատերի բարձրացման, եւ մարտցկանի ժողովը երեսին, պարսպ հոգով ու պարսպ մտքով տուն կը վերադառնայ իր անխառնուն խորշի մէջ մտնելու համար:

Յունաստանի մարմարների հանքերը հստակ ունէին Ֆիդիայի պատճառով: Կարան հարուստ է Նիկիոյ Պիդանօի, Գոնատէլիօի, Միքէլ Անջելօի հանճարներով:

Այո՛, քարը շարժւելու վիճակւած է: Բայց քանդակւած, արձանի, ձեւի, սճի վերածւած, գրեթէ աննիւթացած, հոգեզկնացած:

Քարը հոգի է:

Դարեր առաջ, ծովափի տատանող ճաշիճների վրայ հայրենիք կառուցանելու համար, աշխարհի ամէն կազմից եկած վիտեակիցները աստաղեցին քարի ծարաւով: Նրանք ընկան ծովից ծով, ճարճատու առաքատանուների վրայ սեղմւած, նրանք ճեղքեցին փոխարինների կործքը, հետաւոր տիեթի շուրջը արկածախնդրօրէն կոխ մեղեցին մի սիւնի համար, սօրփիքէ մի քանդակի կամ կէս փշրւած մի արձանի համար եւ որովհետեւ քարը ջուրի վրայ չէր կարող կանգնել, նրանք հաղարուս գերաններ միւրճեցին ճաշիճների մէջ մեծ երազին եւ մեծ խրեց ալօթքներին տուն տալու համար:

Եւ Բաղլիխտի վրայից սակիները թընչք տաին: Արեւը բոյն գրեց գոյների վրայ: Սուրբ Մարկոսի զանգակատան գլխին կանգ տաւ իր սակէ թեւերը անհունին քսելով՝ քաղաքի սրաշաղկան հրեշտակը եւ Լազարոսի լուսաւէտ կահակները մեզ-

մ'օրէն ծփացին մարմարէ տանգուլների մ'օտ:

Այսօր հայ մարդը կանգնած է իր ամենհի լեռների, իր հսկայ ժայռերի եւ քարքարոտ իր դաշտերի ասջեւ աղքատ եւ վերաւոր, մները բաժան բաժան եղած, սիրտը անհրաւած, եւ երազը խորտակւած:

Եւ մինչ ժողովրդները վատօրէն լսել են, մինչ դարը, ուրացումի քօղը երեսն հետած, իր մաշած տակիների ետեւից է վազում, Հայոց լեռներին կարաւանները շարժւում են ու բուք ու բորանի միջից, հայ երկրի սիրտը տրոփում է եւ քարը սկսում է խօսիլ:

Քարը հօգի է:

Ու քարը՝ ստորին, մեռած նիւթ է, եթէ նրա կերպընկալ մակերեսի վրայ ջր-դրշմի մեղ տանջող միաքը, եթէ երկաթէ հուժկու հարածներով չփոխանցի նրան մեր կենդանի մ'ների թրթռումը, եթէ նրա ճշող ծալքերի մէջ չթագցեն մեր էութեան կենտրոնի միջից պսկած տիեզերական գաղանիքը, եթէ չկուտակուի՝ հաւատարաւ շուռթեան օրէնքների պարտադրութեամբ՝ իբր գերագոյն նշան նոր մի աշխարհագիտութեան եւ աշխարհագրացումի:

Ի դուք չէ, որ դարերի խաւարը պր-պրտող մարդիկ անգագար պեղում են հեռուար երկրների հողերը, անապատների տաղը, լճերի եւ ծովերի խոր գիշերը՝ սրունելու համար քարի ափն կտրները, սրանց վրայ արձանադրել է մարդկութեան ոգին: Բոլոր մեռած ճանապարհներում մի մի հսկայակալ Ասլանտիգներ կան, որանց հեռանհրածեշտ է որ մենք հաղորդակցութեան մէջ մանենք նոր Ասլանտիաներ կառուցանելու համար:

Տարածութեան եւ ժամանակի շտա-կանութեան հաստատուն հիմքերի վրայ մենք կառուցանում ենք տաղերի սրտաւոր ներգաշնակութիւնը:

Մարդկային մարմնի գերագոյն ճրգ-տաւաները տեւականութեան հետ խօսող

նշանաբանների են վերածւում: Նիւթը գտնում է սիմվոլ:

Ֆալուր՝ մահի կրծքին ցցւած գերեզմանաքար, աշտարակ ու աղա մեծահնչուն զանգակատուն:

Մարմինը՝ վճռական ձեւի մէջ աղբոյ արձան:

Ոգին՝ տիեզերքի եւ յուրժի հիմնա-կան օրէնքները համագրող տաճար:

Հիմա — լսում էք — Հայաստանի ժայռերը շարժւում են, խորխորտանների եւ ձորերի մէջ թագնւած դարաւոր ձայները հսկայ փեթակների նման վխտում են, կարծր հողերի տակից քարացած շերտերի գլըր-գիւնն է լսում:

Քարը խօսում է:

Լսում էք:

4.

Այստեղ, մրրիկը գետ թմբկում է պա-տահանիս վրայ:

Ձիւն է, իսկ ձիւնի տակ պարտալ: Կէս փթած գերանները, ալլեւ ուժաւոր, չեն կարողանում կրել հսկայ ափն երազը որով բեռնաւորւած են:

Յոգնած, շէնքերը մէկ տոքը գնում են տիպի մէջ, մխրճւում, եւ ծուած իրենց մարմնի հաւատարաւ շուռթիւնը փր-տում: Տաճարները գառւում են եւ հար-բած մարդկանց նման թեւերը բոլորում անկալուն զանգակատուների շուրջը:

Ջուրը սրտում է խորտակւող զանգակները: Համբերատար ակամներով, կամաց կամաց, մաշում ու կրծում է պա-լտանների հիմքերը, քարերի միջից վեր բարձրանում եւ մգլտած իր գէմքը գուրս ցցում սրմանկարների արցնքոտ գոյների միջից:

Մտածում եմ, երբ ահագին աղմուկով, մի օր, սկէ այս քաղաքը, յանկարծ խորտաւելի ծովի մէջ, ուր պիտի գնան

սյօրֆիրէ հայ աշխարհաբանները, որոնք իրար փախուտած կանգնել են Գօթերի Պատարից նշան չանի:

Ուր պիտի գնան: —

Եթէ հեռուոր իրենց հայրենիքի մէջ, նոր մի գտնադատան զօգանջը մեծագէ իր

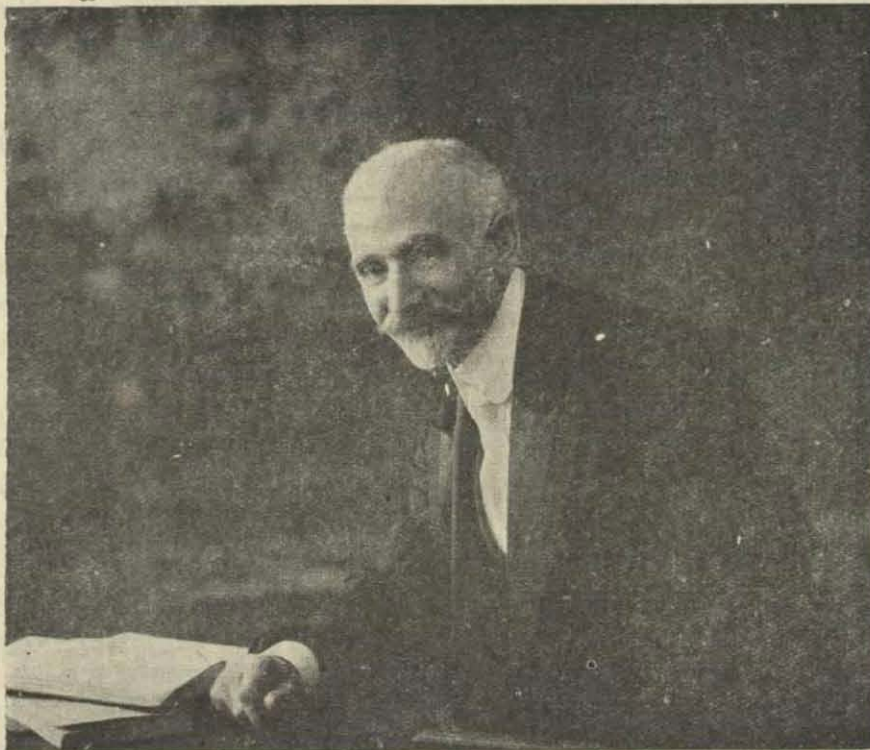
Մաթ է: Մըրիկը անընդհատ հեծուր է:

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՆ ԶԱՅՆԵՐ

Մենք ղիմնցինք Հայաստանի հին ու նոր ծանօթ գրագէտներէն, գիտուններէն եւ արուեստագէտներէն շատերուն, իրենց աշխատակցութիւնը խնդրելով: Անոնցմէ հինգը ար-

կորենալ հրատարակել Անանիայի յաջորդ թիւերուն մէջ: Որպէս զի այս առաջին թիւին մէջ Հայաստանի գրողներու ձայնը զայ միանալ պանդուխտ Հայութեան ձայնին, կ'ար-

Յ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

ղէն սիրալիր պատասխան տուին մեզի, խոտանալով իրենց մտածման կամ արուեստին աջակցութիւնը բերել այս մտաւորական ծնունդին, կը յուսանք անոնց ղրկելիք էջերը

տատաղներ նոր մեզի զբաղան, գիտական, գեղարուեստական, բարարական եւ հասարակական մեծ ամսագիրներէն որ այս յունուարին սկսած է հրատարակուիլ Երեւանի մէջ, մեր